

PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ
Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére

PEREGRINÁCIÓ ÉS ERUDÍCIÓ

TANULMÁNYOK
TONK SÁNDOR TISZTELETÉRE

BOGDÁNDI ZSOLT
és
LUPESCU MAKÓ MÁRIA
szerkesztésében

Kolozsvár, 2020

Támogatók:

© Szerzők, 2020
Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020

Felelős kiadó: Biró Annamária

Korrektúra: András Zselyke

Borítóterv: Könczey Elemér

A borítón nagyszebeni szász deák, szász iskolarector, falusi kántor
vagy iskolamester és magyar kálvinista deák.

Trachten-Kabinett von Siebenbürgens (1729), egy 1692-es akvarell nyomán.

Román Akadémiai Könyvtár / www.europeana.eu. Ismeretlen szerző

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós

Felelős vezető: Ambrus Enikő ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Peregrináció és erudíció : Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére /

Bogdándi Zsolt, Lupescu Makó Mária (ed.). - Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-
Egyesület, 2020

ISBN 978-606-739-144-2

I. Bogdándi, Zsolt (ed.)

II. Lupescu Makó, Mária (ed.)

A késő középkori erdélyi városok oktatásra fordított költségei*

Tonk Sándor történetírói munkásságában az oktatás története vizsgálatának kiemelt szerepe volt. Elsősorban az egyetemjárás múltját kutatta,¹ de az erdélyi iskolák múltjával többször is foglalkozott, mivel már első tanulmányában a kolozsvári piarista líceum román diákjairól értekezett, majd első könyvében néhány oldalt szentelt az egyetemi járt középkori tanároknak, utána pedig kiadta a marosvásárhelyi református kollégiumban 1848 előtt tanult diákok névsorait, illetve egy könyvfejezetben az említett tanintézmény kora újkori könyvtárára vonatkozó forrásokat, de egy-egy rövidebb tanulmányban a vásárhelyi kollégium, valamint a nagyernyei iskola történetét is bemutatta.²

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH 117026 PD nyilvántartási számú kutatási projektje támogatásával készült.

- 1 Tonk: Egyetemjárás; Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása; Tonk Sándor–Szabó Miklós: *Erdélyiek egyetemjárása a középkor és a korai újkor folyamán. = Régi és új peregrináció. Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon II. A III. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson – Szeged, 1991. augusztus 12–16. – elhangzott előadások.* Szerk. Békési Imre et al. Bp.–Szeged 1993. 491–500; Tonk Sándor: *Egyetemjárás az egyetem nélküli országban. Egy kultúrtörténeti kutatás néhány tanulsága.* Korunk. Harmadik folyam V(1994). 129–132; Uő: *Siebenbürgische Studenten an den ausländischen Universitäten. = Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte.* Hg. Walter König. Köln–Weimar–Wien 1996 (Siebenbürgisches Archiv 32). 113–124.
- 2 *A marosvásárhelyi református kollégium diáksága 1653–1848.* Bevezetéssel közléteszi Tonk Sándor. Szeged 1994 (Fontes rerum scholasticarum VI); Sándor Tonk: *Formarea intelectualităţii române şi liceul piaristilor din Cluj.* Studia Universitatis Babeş–Bolyai, Series Historia XIII(1968). 1. sz. 45–58; Uő: *Egy évforduló kapcsán a korszerű iskolatörténetről. A nagyernyei iskola 275 éves. Művelődés XXX(1977).* 1. sz. 40–43; Uő: *A marosvásárhelyi Bolyai Farkas Líceum 425 éves múltjából.* Korunk. Második folyam XLI(1982). 871–877. [Jegyzetek és az

Mindezek mellett a tanítás történetének gazdasági vonatkozásait is vizsgálta, éspedig a középkori, illetve kora újkori egyetemi tanulmányok anyagi terheit első kötete néhány lapján, valamint egy 1991-ben megjelent könyvecskéjében.³

Jelen írásunkban Tonk Sándornak az oktatásra fordított költségekre vonatkozó kutatásait szeretnénk továbbfolytatni, és azért a késő középkori erdélyi városok vezetősége vonatkozásában, mivel a középkori belföldi iskolázás tekintetében gyakorlatilag csak a városi magsztrátusoknak a plébániai iskolákra fordított kiadásairól maradtak fent kvantitatív források, vagy legalábbis többé-kevésbé összefüggő adatsorok, éspedig Nagyszeben, Brassó és Beszterce – vagyis a legjelentősebb erdélyi városok közé számítható települések – egy-két kivétellel az 1500 körüli évekből fennmaradt számadásaiban.⁴

A középkorban az iskola egy jellegzetesen városi intézmény volt, Jacques Le Goff megfogalmazásában „a város [...] egyben az iskola is volt”, ahol azt tanították, amire a városlakóknak az életben funkcionálisan volt szüksége.⁵ Milyen alapon avatkozott bele a világi városvezetés a plébániai iskolák egyházinak tekinthető ügyébe, merülhetne fel rögtön a jogos kérdés. A vizsgált szász városokban, amint a Szász Egyetem többi településén, a közösség vá-

első bekezdés nélküli újraközlését lásd Uő: *A marosvásárbelyi református kollégium múltjából.* = *Marosvásárbely és vártemploma.* Szerk. Medvigy Endre. Bp. 1990 (A Ráday-Gyűjtemény Tanulmányai 3). 113–122]; Uő: *Az iskolaiügy Erdélyben a reformáció korában.* = *Egyházak a változó világban. A Nemzetközi Egyháztörténeti Konferencia előadásai. Esztergom, 1991. május 29–31.* Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Tatabánya 1992. 423–426.

3 *Albizálás erdélyi városokban és falvakban. Kiss Sámuel enyedi diák gyűjtőútja 1797.* Kísérő tanulmánnyal közreadja Tonk Sándor. Szeged 1991 (Peregrinatio Hungarorum 9). Az már nem annyira ismeretes, hogy – noha jóval kisebb mértékben, de – gazdaságtörténeti vonatkozású kutatásokat is végzett, még ha ezek eredményeinek egy része nem jelent meg nyomtatásban: például egy kutatóintézeti tervmunkában az erdélyi középkori sóbányászatról és sókamrásokról írt egy hosszabb dolgozatot.

4 *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation.* I. Hermannstadt 1880 (Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven I/1); *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt.* I. Kronstadt 1888 (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen 1). Vö. Szabó Károly: *Kolozsvár város 1496-diki számadása.* Történelmi Tár. Harmadik sorozat VI(1883). 571–584; Joseph Bedeus von Scharberg: *Mittheilungen über ein Medwischer Stadtbuch aus dem 16. und 17. Jahrhundert.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge III(1858). 55–66; Zsolt Simon: *Die Schässburger Rechnung von 1522.* Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde XXXV(2011). 167–185.

5 Martin Kintzinger: *Bildung in der mittelalterlichen Stadt.* = *Bildung und städtische Gesellschaft. Beiträge zur hallischen Bildungsgeschichte.* Hg. Thomas Müller-Bahlke. Halle 2003 (Forschungen zur hallischen Stadtgeschichte 3). 25–26, 31.

lasztotta a plébánost, ennek következtében a városvezetőség és a plébános közösen választotta meg az iskolamestert,⁶ és ez a közösen gyakorolt jog közösen vállalt teherviseléssel járt.⁷ Ennek egyik legkorábbi nyomát az erdélyi püspök egy 1438-as oklevelében lelhetjük fel, amelyben megtiltotta a besztercei és királyaljai dékánság híveinek, hogy az ottani plébániai iskolamesterek és egyházi szolgálok jövedelmeit továbbra is apasszák.⁸

Az oktatási kiadásokat időrendi sorrendben tárgyalván először az iskola épületére fordított pénzeket tárgyaljuk. A szebeni plébánia számadásának egy 1380-ra datált bejegyzése szerint az ottani iskola építésére 19 forintot és 1 latot könyveltek el.⁹ A megfogalmazás módja azt sugallja, hogy itt nem javítási munkálatokról van szó, hanem inkább építkezésről, és egy igénytelenebb és kisebb épületet – és ilyenszerűeknek képzelhetjük el az akkori iskolákat – ebből a pénzből akkor fel is lehetett húzni (vagy hozzá lehetett toldani egy vagy

- 6 Georg Fischer: *Geschichte des Bistritzer evang. Gymnasiums A. B. bis zum Jahre 1762*. Programm des evangelischen Obergymnasiums A. B. und der damit verbundenen Knabenelementarschule dann der evangelischen Mädchenschule A. B. zu Bistritz (Siebenbürgen). Bistritz 1896. 8–9.
- 7 Erre újabban Berthold Köber: *Kirche und Schule bei den Siebenbürger Sachsen*. = Beiträge zur siebenbürgischen Schulgeschichte 75. A középkori magyarországi, illetve erdélyi szász iskolákra összefoglalóan Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Bp. 1906; Brandsch Henrik: *Az erdélyi szászok falusi iskolái 1600-ig*. Kvár 1912 (Értekezések a Kolozsvári M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Pedagógiai Szemináriumából 1).
- 8 „[...] parochiani seu plebisani [...] ipsorum animarum salutem immemores contra deum et eius iustitiam ac in contemptum clavium matris ecclesiarum praeiudiciumque domini decani et plebani vestri valde ingens proventus scholarum [a kiadó az előbbi kifejezés helyett – az értelem alapján szerintünk is ideillőbb – „scolarium” kifejezést javasolja] parochialium seu scolasticulum ac servitorum ecclesiarum vestrarum parochialium diminuere et debitam defalcationem ipsorum proventuum conarentur et facere praetendunt in ipsorum salutis animarum detrimentum valde magnum sententiam excommunicationis de iure latam in aurem minime formidantes. Hoc etiam adiungendo. quod magistros scholarum seu scolasticos vel servitores ecclesiarum vestrarum parochialium sine consensu et annuentia vestris eligere et praeficere nituntur in vestri dedecus et praeiudicium valde multum.” *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Hgg. Franz Zimmermann et al. Hermannstadt–Buk. 1892–1991 (a továbbiakban Ub) V. 2326. sz. (A tiltást az erdélyi püspök 1468-ban megismételte. Ub VI. 2326. sz.) Az okleveleket felhasználta: Georg Fischer: *i. m.* 8.
- 9 „Dass man dey schole gemacht hat.” Gustav Seivert: *Das älteste Hermannstadter Kirchenbuch*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XI(1874). 352; az adatot idézi Brandsch Henrik: *i. m.* 12; Carl Albrich: *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*. Programm des evang. Gymnasiums A. B. und der damit verbundenen Realschule, sowie der evang. Elementarschule A. B. zu Hermannstadt für das Schuljahr 1895/96. Hermannstadt 1896. 1.

néhány tantermet egy már meglévő házhoz). Az épületnek ekkor a plébánia tulajdonát kellett képeznie, de 1449-ben már minden bizonnyal a tanácsé volt az iskola, mert ekkor már azt a sajátjának mondta.¹⁰ (Logikusnak tűnik, hogy kezdetben az iskolaépület vagy akkor még inkább csak a tanítás céljára használt terem a plébániáé volt, és a város csak később épített, vásárolt vagy adott át az oktatás céljaira egy saját épületet, legkésőbb 1449-ben.) 1543-ban és 1547-ben az 1498-ban született Johannes Honterus azt írta múlt időben a százokról [miután az „elődeikről/atyáikról” (*maiores nostri*), az 1547-es német nyelvű változatban a „nagyapáikról” (*unsere grossväter*) beszélt, de konkrétabb kronológiai támpontok nélkül], hogy „mindenütt iskolákat közköltegekből emeltek”,¹¹ és ez legkésőbb a 15. század közepén és legalább a városokban minden bizonnyal így is volt. A 16. század elején az iskolaépület karbantartásáról is a világi városvezetőség gondoskodott: Nagyszeben például ekkor az iskolaépület vonatkozásában már csak kisebb javításokra költött, általában építőanyagokra, munkadíjra, többször a kályha kijavításáért esztendőnként 1–3 forintot.¹²

10 „Nostra scola.” Ub V. 2684. sz. 1501-ben iskola feletti lakásokat említene (*aliquas habitationes super scholas*), így a tanterem/tantermek egy emeletes épület alsó szintjén volt(ak), de az is lehet, hogy itt a helyhatározó arra utal, hogy a lakások az iskolán túl feküdtek. Rechnungen Hermannstadt 355. (a két adatot idézi Carl Albrich: *i. m.* 3.)

11 Johannes Honterus: *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae, Corona 1543. Reformation der Kirche in Kronstadt und der gesamten Burzenländer Provinz, Kronstadt 1543. Ins Deutsche, Rumänische und Ungarische übersetzte Faksimile-Ausgabe.* Hgg. Bernhard Heigl–Thomas Sindilariu. Übersetzt von Anne Türk-König–Zsolt Raduch. Kronstadt–Heidelberg 2017 (Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt 8, Beiheft 2). 53; G[eorg] D[aniell] Teutsch: *Urkundenbuch der evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen.* I. Hermannstadt 1862. 22, 55–56. (1547, latin és német nyelvű szövegváltozat; az utóbbit idézi Carl Albrich: *i. m.* 5.) A *maiores nostri* szavakat a 2017-es kiadásban az „atyáink” kifejezéssel fordították le (Johannes Honterus: *i. m.* 88, 113, 135), talán éppen az 1547-es német változat hatására, de véleményünk szerint itt inkább az ’elődeink’ lehetett az értelmük, vagy esetleg a hivatalos/társadalmi állás szempontjából „nagyobb” személyek, azaz a barcasági települések előjárói (különösen, hogy az ’apák’ szóra kéznél volt az egyértelműbb *patres* kifejezés).

12 Rechnungen Hermannstadt. Az 1528 és 1544 közötti javításokra lásd Toma-Cosmin Roman: *Sibiul între siguranță și incertitudine, în zorii epocii moderne (1528–1549).* Alba Iulia 2007. 107, 110, 112, 117, 144, 146–147, 150, 173, 179–180. A brassói iskola javításaira lásd Friedrich Wilhelm Seraphin: *Kronstädter Schulen vor der Reformation.* Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XXIII(1891). 788–789 (1529, 1531). A 100 dénárral egyenlő értékű számítási forint vásárlóértékének szemléltetésére megemlítjük, hogy a 16. század eleji Erdélyben egy gyalogos katona havi zsoldja 2 forint volt, egy lovasé 3 forint, egy napszám pedig 6–10 dénár között mozgott. Simon Zsolt: *(Nagy)szebeni bérek a középkorban.* = *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg 700. Várostarténeti tanulmányok. Studii de istorie urbană.* Főszerk. Lupescu Makó Mária. Szerk. Ionuț Costea et al. Kvár 2018. 190–197.

Az iskolamestereknek juttatott összegek ennél már jóval nagyobbak voltak. Szeben városa 1537-ig egy tanárt, nevezetesen egy iskolamestert (*scolasticus*) fizetett, akinek 1493 és 1537 között évente 20 forintot adott, és pedig élelemre (*pro mensalibus*; lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat. *Szeben városának éves kiadásai a tanárok fizetésére, 1493–1541 (forintban)*¹³

	Iskolamester	Segédtanító	Összesen	Növekedés
1493–1536	20		20	
1537	20	16	36	16
1539	64		64	28
1541	80		80	16

E kitétel alapján a tanároknak egyéb bevételeik is kellett, hogy legyenek, amelyeket legfőképp a plébánostól kaphattak: a medgyesi káptalan 1397-es szabályzata értelmében a plébániák bevételeiből a *bursarium* egyharmada a plébánosé, kétharmada pedig a káplánok és az iskolamester között úgy oszlott meg, hogy utóbbi annyit kapott, mint egy-egy káplán.¹⁴ A szebeni gyakorlat fordított párhuzamaként Kassán és Selmecbányán a 16. század elején a plébános élelmezte az iskolamestert, de a plébánosok Bártfán, Eperjesen, Kiszebenben, Pozsonyban és Szepesen is részt vállaltak a tanítószemélyzet bérezésében.¹⁵ A besztercei iskolamester is legkésőbb 1504-től kezdve az ot-tani plébánostól – ismeretlen értékű – élelmet, pontosabban egy „bőséges asztalt/élelmezést” (*larga mensa*) kapott azért, mert péntekenként az úrnapi

13 1493 és 1537 közöttől csak az 1494., 1496–1497., 1506–1507., 1509., 1520–1521., 1524–1526., 1537. évekből vannak adatok. 1496-ban kétszer kapott 20 forintot: először, júniusban bizonyára az előző évi bérét vette fel, másodszorra, decemberben pedig az az évit. *Ratione mensalium sibi deputatorum* (1506); *ratione sui officii in sortem mensalium* (1507); *pro sallarii sive pro mensalibus*. Rechnungen Hermannstadt 177, 224, 448, 487, 544; Friedrich Teutsch: *Geschichte des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge XVII(1882). 6–7, 12. 4. jegyz., 14. 2. jegyz.; Simon: (Nagy)-szebeni bérek a középkorban 193. (az előbbi munkák néhány adatát idézi Békefi Remig: *i. m.* 133–135; Carl Albrich: *i. m.* 3.)

14 Ub III. 206.

15 Marie-Madeleine de Cevins: *Relations de dépendance matérielle entre corps de ville et églises paroissiales en Hongrie au bas Moyen Âge*. Revue d'histoire ecclésiastique XCIII(1998). 3–4. sz. 350–351.

misén énekelt.¹⁶ A szebeni tanárok összebevételének tehát lényegesen nagyobbak kellett lennie a várostól kapott 20 forintnál, különösen, ha még tandíjat is kapott a diákjai részéről (a tandíjakról, Brassó vonatkozásában, lásd alább). Úgy véljük, hogy feltételezésünket megerősíti az, hogy a szebeni iskolamester 1539-ben már 64, 1541-ben pedig 80 forintot kapott a város vezetőségétől (hiszen esetünkben az infláció nem indokol egy ekkora méretű bérnövelést) – még akkor is, ha ebbe a plusz 44, illetve 60 forintba bele kellett számolnunk a segédtanító (*locatus*) fizetését, akit 1457-ben említene a fennmaradt források, és akinek 1537-ben 16 forintot fizetett a város.¹⁷ Gyanítjuk egyébként, hogy 1541-ben Szeben azért adott pontosan az előbb említett 16 forinttal többet az iskolamesternek, hogy avval az a segédtanítóját fizesse, vagy talán inkább avégett, hogy egy második segédet alkalmazzon, ugyanis ez utóbbi esetben az iskolamester várostól kapott éves bevétele a 64 forintnál sokkal realisabbnak tűnő 48 forint lenne, amely máskülönben majdnem meg egyezik a brassói kollégája bérével. Azt nem tudjuk, hogy az 1540 körüli fejlemények miben és mennyiben köszönhetők a reformáció szebeni térhódításának, mint ahogy azt sem, hogy 1537-et kivéve a segédtanítók korábban honnan húztak jövedelmet (az iskolamestertől és/vagy a plébániától és/vagy a diákok családjaitól?).

Brassóban a katolikus városvezetés csak a katolikus plébániai iskolákat pénzelte (az 1480-ban adatolt ortodox iskolát és a valószínűsített Domonkos-rendi iskolát¹⁸ nem): a plébániatemplom először 1388-ban említett iskolá-

16 Georg Fischer: *i. m.* 9. 1. jegyz.

17 Békefi Remig: *i. m.* 135. Valószínűsíthető, hogy a középkori városi harangozóknak is voltak tanítási feladataik, de mivel oktatói tevékenységükről nem tudunk konkrétumokat mondani, javadalmazásukról itt csak megemlíjük, hogy Szebenben 1506-ban évi 32 forintot kaptak a várostól, Brassóban 1520-tól 1529 közepéig évi 24-et (1528-ban ismeretlen okból csak 23-at), majd 1542-ig, mivel a városháza, legkésőbb 1534-től a plébániatemplom óráját is igazították és felhúzták, 28 forintot. Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 766–768, 772 (1520); Rechnungen Kronstadt II. 32, 35, 41, 45, 55, 59, 64, 70, 81, 129, 134–135, 144, 150, 177–179, 235, 238, 283, 283, 331, 384, 433, 501, 531, 640. Benkő Elek: *Erdély középkori harangjai és bronz keresztfelülmencedei*. Bp.–Kvár 2002. 77–79 (1506, 1535); Zsolt Simon: *The Finances of Braşov at the Beginning of the Sixteenth Century*. MA-disszertáció, Közép-európai Egyetem. Bp. 2006. 75. 17. táblázat. Vö. Benkő Samu: *A tanító sorsa Erdélyben 1848 előtt*. = Uő: *Sorsformáló értelem. Művelődéstörténeti dolgozatok*. Buk. 1971. 98, 105, 117 (19. századi falusi harangozó-tanítók).

18 Gernot Nussbächer: *Neuer Beitrag zur frühesten Kronstädter Schulgeschichte*. = Uő: *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*. Buk. 1981. 116–117; Maja Philippi: *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenbürgischen Stadt im Mittelalter*. Buk. 1986. 230–233, 235.

jának¹⁹ tanárát 1520 és 1533 között, két év kivételével, évente 50 forinttal, 1522-ben és 1523-ban 60 forinttal, 1534-ben már 70-nel, 1535 és 1543 között 80-nal, 1544-ben 100-zal (lehetséges, hogy 1522-ben egyszerűen csak tévedésből nem számították be az 1521 decemberében a következő évre előlegként kifizetett 10 forintot; lásd a 2. és 4. táblázatot). 1534-ben azért emelték meg a fizetést 50 forintról 70-re, hogy a tanárok ne igényeljenek pénzt a diákoktól, tehát azelőtt évente mintegy 20 forintnyi tandíjat fizethettek a diákok, így az iskolamester készpénzjövedelme akkor is körülbelül 70 forint lehetett, amelyen kívül még bizonyára természetbeni juttatásban is részesült (fa, gabona, ingyenes lakás, telekhasználat), a későbbi évszázadok gyakorlatához hasonlóan.²⁰

2. táblázat. *Brassó városának kiadásai a tanárok fizetésére, 1521–1526 (forintban)*²¹

	Plébániai iskola	A Szent Bertalan-egyház iskolája
1520	50	16
1521	50	16
1522	60	16
1523	60	16
1524–1526	50	16
1534	70	
1535–1543	80	

A szebeni adatok fényében és 16 forintos bére alapján a Szent Bertalan-templom legkorábban 1502-ben említett iskolájában²² gyakorlatilag egy segédtanító oktathatott – noha nem biztos, hogy a két városban azonosak voltak a segédtanítói bérek, habár szerintünk nagy különbségek sem lehettek.

Az először 1388-ban említett besztercei iskola mesterének pontos jövedelme 1544 előttről csak 1541 egyik félévéből ismeretes, majd 1544-ből, amikor

19 Philippi: Die Bürger von Kronstadt 226–230; Nussbächer: Neuer Beitrag 116; Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 747–749.

20 Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 765.

21 Forrás: a jelen tanulmány 4. táblázata (1521–1526); Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 765. (1533–1534); Gernot Nussbächer: *Die Honterusschule in den ersten Jahren ihres Bestehens.* = Uő: *Aus Urkunden* 119 (1535–1543).

22 Nussbächer: *Kronstädter Schulgeschichte* 117; vö. Philippi: *Die Bürger von Kronstadt* 233–234.

évi 40 forintot tett ki. Az 1544 előtti időszakban, legkésőbb 1536-tól ez lehetett a szabályos bére, hiszen 1539 és 1542 kivételével 1537 és 1543 között az ottani orgonistával együtt egy-egy évre 80 forintot kapott (1539-ben 70-et, 1542-ben 78-at, 1536-ban pedig egy fél évre 37 forintot), a két alkalmazottnak pedig 1541-ben és 1544-ben egyenlő volt a bére [lásd a 3. táblázatot, ahol feltüntettük az 1550-ig tartó (protestáns) időszak meredeken, egészen 90 forintig növekedő tanárbéreit is, amelyek 1547-ig feltűnő módon az orgonista kárára javultak – ez annak lenne esetleg a jele, hogy az 1545 előtti években a zenész is részt vett volna a tanításban, akitől 1545-től a tanár átve(he)tte volna az oktatási feladatait].

3. táblázat. *Beszterce városának kiadásai a tanárok fizetésére, 1536–1550 (forintban)*²³

	Iskolamester	Orgonista	Összesen
1536, fél évre			37
1537			80
1538			80
1539			70
1540			80
1541, egyik félév	20	20	
1541, másik félév			40
1541 összesen			80
1542			78
1543			80
1544	40	40	80
1545	60	20	80
1546	70	15	85
1547	60	10	70
1548–1550	90	10	100

Az 1536-os bérek tekintetében furcsának tűnik a két félévi részlet egyenlősége esetén az egy évre kikövetkeztethető 74 forint, hiszen így még a havi vagy heti bérek sem lennének kerek összegek; emiatt valószínűbbnek tartom, hogy a másik félévre már nem 37 forintot fizettek, hanem például 43 forintot, azaz az egész évre akkor is a következő évekre adatolt 80 forintot. Az sem

23 Forrás: Georg Fischer: *i. m.* 8–9 (idézi Békefi Remig: *i. m.* 31, 86).

zárható ki, hogy esetleg előttünk ismeretlen okokból, talán egy esetleg személycseréhez köthetően nem egész éves szolgálat miatt nem fizették ki az előzetesen megállapított, 80 forintosnak feltételezett összeget, mint 1542-ben, amikor 2 forinttal kevesebbet adtak a tanárnak és az orgonásnak.

Az iskolamesterek Brassóban (a városi alkalmazottak többségéhez hasonlóan) biztosan évnegyedenként (*angaria*²⁴) kellett, hogy kapják bérüket, elvileg egyenlő részletekben, de ezt nem mindig tudták betartani.²⁵ Például 1521 és 1526 között a Bertalan-templom iskolamesterének évente négy alkalommal ugyan mindig 4 forintot adtak, a plébániatemplom tanárának ellenben már többször is a negyedévente elvileg járó 12,5 forintnál 1–2 forinttal több vagy kevesebb összeget adtak át, de ennek magyarázatát csak egyszer adták meg: 1522 júniusában a plébánia beteg tanára azért kapott az elvileg neki akkor járó 12,5 forintos részlet helyett 16 forintot, hogy kifizethesse az orvost és gyógyszerész²⁶ – nyilván beteg volt, és gyógyítása költségeinek fedezésére kapta meg hamarabb járandósága egy részét (lásd a 4. táblázatot). 1520 kivételével, amikor a plébániatemplom iskolamestere fizetését csak két részletben adták ki (a második és az utolsó negyedév végén), a második félévben szemmel láthatólag minden harmadik hónap 20. napja körülre eső szombaton igyekeztek a béreket kifizetni (a városban szombatonként könyvelték el az a heti kiadásokat), de az első két negyedév bérét általában hamarabb adták ki, legtöbbször 3–5 héttel [de 1522-ben 1 héttel, illetve 13 héttel (a plébániatemplom iskolamesterét), 1525-ben 2-2 héttel, 1521-ben 10 héttel hamarabb], két alkalommal a második félévi béreket is: 1521-ben az utolsó részlet mintegy felét több, mint 8 hónappal (a plébániatemplom iskolamesterét), 1524-ben az utolsó negyedévét egy héttel hamarabb.

Besztercén már inkább csak félévente tervezték kiosztani az iskolamesterek fizetését, amint ez 1540-ben és 1541-ben történt (1540-ben július 7-én és december 23-án 40–40 forintot). Igaz, az 1537. évi járandóságot a város négy részletben fizette ki (éspedig 1537. június 10-én 2, július 1-jén 38, december 24-én 20, 1538. február 5-én 20 forintot), 1536-ban pedig legalább három részletben, mivel a félév bérét két időpontban adták át (július 5-én 25, július

24 *Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae / A magyarországi középkori latinság szótára*. I. A–B. Kiadásra előkészítette Boronkai Iván. Összeáll. Bellus Ibolya et al. Bp. 1987–1989. 167. Vö. *angaria* [...], *quarta videlicet parte anni, in qua tredecim septimane habuerunt* (1523). MNL OL, DL 103 139.

25 Minderre 1520 és 1528 közötti példákkal lásd Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 764.

26 „[...] valitudinario ad rationem salarii sui, ut physico et aromatario satisfacere possit.” Rechnungen Kronstadt I. 398.

10-én 12 forintot),²⁷ de figyelembe kell venni, hogy 1537-ben és 1538-ban a két-két nyári kifizetés időben közel esett egymáshoz, ráadásul 1537-ben egyszer egy igen csekély összegről, 2 forintról volt szó, az 1537-es bér utolsó részletének 1538. februári kézbesítése pedig késésnek tűnik. Könnyen elképzelhető tehát, hogy e két évben is a béreket félévenként kívánták kifizetni, de ez rendkívülinek tekinthető, előttünk ismeretlen okokból végül nem sikerült.

4. táblázat. *Brassó városának kiadásai a tanárok fizetésére, 1520–1526 (forintban); bacc. = baccalaureus*

Hivatkozás ²⁸	Kifizetés időpontja	<i>Scolasticus ad sanctum Bartolomeum</i>	<i>Scolasticus</i>	Ft
229.	1520. márc. 3.	4		
237., 238.	jún. 1.	4	bacc.	25.0
247.	szept. 21.	4		
253.	dec. 21.	4		25.0
	1520 összesen	16		50.0
300.	febr. 22.	4	Georgius bacc.	12.0
302.	ápr. 12.		Georgius bacc.	20.0
305.	máj. 24.	4		
317.	szept. 20.	4	Georgius bacc.	12.0
321.	dec. 20.	4	Georgius bacc.	6.0
	1521 összesen	16		50.0
321.	1521. dec. 20.			10.0
383.	márc. 14.	4	Georgius bacc.	12.0
398.	jún. 13.	4	Georgius bacc.	16.0
404.	szept. 19.	4	Georgius bacc.	10.0
408.	dec. 19.	4	Georgius bacc.	12.0
	1522 összesen	16		60.0
482.	febr. 24.	4	Georgius bacc.	14.0
489.	máj. 29.	4	Georgius Werner bacc.	10.0
495.	szept. 18.	4	bacc.	26.0
500.	dec. 18.	4	Georgius bacc.	10.0
	1523 összesen	16		60.0
549.	febr. 19.	4	Lucas magister	12.5

27 Georg Fischer: *i. m.* 8–9, 9. 3. jegyz.

28 A Rechnungen Kronstadt I. oldalszámaira vonatkoznak a hivatkozások.

558.	máj. 20.	4	Johannes bacc.	12.5
571.	szept. 23.	4	Johannes Slesita bacc.	12.5
580.	dec. 16.	4	Johannes Slesita bacc.	12.5
	1524 összesen	16		50.0
598, 599.	márc. 10.	4	Johannes Kreuz bacc.	12.5
605.	jún. 9.	4	Johannes Kreuz bacc.	12.5
612.	szept. 22.	4	Johannes Kreuz bacc.	12.0
625.	dec. 22.	4	Johannes Kreuz bacc.	13.0
	1525 összesen	16		50.0
640.	febr. 23.	4	Johannes Kreuz bacc.	13.0
650.	máj. 25.	4	Johannes Kreuz bacc.	12.0
657.	szept. 21.	4	Johannes Kreuz bacc.	13.0
676.	dec. 21.	4	Johannes Kreuz bacc.	12.0
	1526 összesen	16		50.0

Amennyiben összehasonlítjuk az egyes magyarországi városok által az iskolamestereknek adott összegeket (lásd az 5. táblázatot), látható, hogy ezek a három erdélyi városban és Besztercebányán jóval nagyobbak voltak, mint a többi három felvidéki városban. Az eltérések bizonyára leginkább a plébánosoktól kapott javadalmak (és nem annyira a tanárok összevételei) különbségével magyarázhatók, és csak részben a városok különböző népességszámával (már amennyire építeni lehet a források természetéből adódóan bizonytalan demográfiai adatokra).

5. táblázat. *Magyarországi városok éves kiadásai a tanárok fizetésére, 1500 körül (forintban)*²⁹

	Év	Ft	Lélekszám (1500 körül)	Ft/1000 lakos
Nagyszében			5188–5705 (1488)	4–14
Brassó	1521–1526	34–66	9518–10470 (1489)	3–6
Beszterce	1536–1540	[74?–]80	3493–3840 (1487)	21
Besztercebánya	1489	42	3000 (1489)	14
Kassa	„XV. sz.”	20	5000 (?4000–7500)	4
Késmárk	1520, 1544	25		
Eperjes	1520	16		

Itt emlékeztetni szeretnénk arra, hogy az iskolamestereknek adott summák valószínűleg egy vagy több segédtanító bérét is tartalmazzák, amely alapján könnyen előfordulhatott, hogy a magas, 42 forintos besztercebányai fizetés az iskolamester mellett még egy segédtanító bérét is fedezte, így ebben az esetben az előbbi saját szükségleteire már csak körülbelül 26 forintot tarthatott meg.³⁰ Ez azt jelentené, hogy az egyes iskolamesterek, illetve segédtanítók bérei között már nem voltak annyira nagyok az eltérések, amint ez első látásra tűnne.

29 Forrás: Békefi Remig: *i. m.* 31; Draskóczy István: *Az erdélyi Szászország demográfiai helyzete a 16. század elején*. Erdélyi Múzeum LXI(1999). 1–2. sz. 25. 5. táblázat; Kubinyi András: *A Magyar Királyság népessége a 15. század végén*. Történelmi Szemle XXXVIII(1996). 149. 70. jegyz. Néhány későbbi adat a fizetésre vonatkozóan: 16 Ft Nagyszombaton (1541), 9 Ft Trencsénben (1530, 1540); Körmöcbányán 1527 és 1533 között az iskolamester heti 25 dénárt kapott, évente tehát 13 forintot. Békefi Remig: *i. m.* 31.

30 Martin Kintzinger: *Scholaster und Schulmeister. Funktionsfelder der Wissensvermittlung im späten Mittelalter. = Gelehrte im Reich. Zur Sozial- und Wirkungsgeschichte akademischer Eliten des 14. bis 16. Jahrhunderts*. Hg. Rainer C. Schwinges. Berlin 1996 (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 18). 367–369, 373; Nicholas Orme: *English Schoolmasters 1100–1500. = Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography. Proceedings of the First International Interdisciplinary Conference on Medieval Prosopography, University of Bielefeld, 3–5 December 1982*. Eds. Neithard Bulst–Jean-Philippe Genet. Kalamazoo 1986. 305.

Tanári fizetésükön kívül az iskolamesterek alkalmanként egyéb, néha ismeretlen háttérű, de rendkívülinek tűnő juttatásban is részesültek. 1514-ben például a brassói városi tanács Michael Fritsch iskolamesternek 2 forintot juttatott,³¹ azaz negyedévi bére csak egy kis részével egyenlő összeget, így lehetséges, hogy csak egy (akár nem az oktatással összefüggő) előleg kifizetéséről vagy egy ismeretlen okból felgyűlt hátralék kiegyenlítéséről van itt szó. Azt már biztosan tudjuk, hogy 1522-ben Segesvárszék egy 4 forintot érő ruhát avégett adott egy ismeretlen településen, de talán a székközpontban, Segesváron működő iskolamesternek, hogy „gondos legyen a fiatalokkal”.³² Ez a néhány forintos adomány tehát egy béren felüli különleges juttatásnak tekintendő, amellyel jobb munka végzésére kívánták ösztönözni a tanárt. Csak találgathatunk, hogy milyen jellegűek lehettek azok a „szolgálatok”, amelyekért a besztercei iskolamester 1533-ban 8 forint értékben 8 rőf (körülbelül 6–6,5 m) posztót kapott városától, 1545-ben 5 forintot (utóbbi évben a pénzt egyben „honoris intuitu” is kapta), és hogy miért kapott 1538-ban az ispotályosok templomának épületeiből hat hosszú fát.³³

Nem egy alkalommal a tanítással már biztosan nem összefüggő munkákért fizettek a városok a tanároknak. Két év alatt Georg Werner brassói iskolamestert városa 8 forinttal díjazta legkevesebb öt levél megírásáért: 1522. december 20-án a földvári plébános és más földváriak ügyében írt levelek megírásáért (*pro certis litteris et procuratio*) 1 forintot adott, 1523. április 26-án a földvári plébános ügyében írt oklevelek elkészítéséért (*pro litteris et instrumentis*) 3, augusztus 9-én az említett plébános ügyében még Nagyszebenben írt oklevelekért 4 forintot.³⁴ [1523. június 29-én Werner a sáfárral együtt Földvárra ment, vélhetőleg szintén az ottani plébánossal kapcsolatosan, de ekkor csak az őket vivő személynek (*vector*) fizettek, 24 dénárt.³⁵] 1523-ban Werner töb-

31 Rechnungen Kronstadt I. 203.

32 A kérdéses szövegrész úgy is lehet fordítani, hogy „legyen kedves a fiatalokkal”: *Baccalau-reo rectori schole causa unius vestis, quam domini consules dederunt illi, ut habeat diligentiam cum iuvenibus*. Simon: Die Schässburger Rechnung 176.

33 Georg Fischer: *i. m.* 9, idézi Békefi Remig: *i. m.* 86, 444.

34 Rechnungen Kronstadt I. 465, 513, 522. Az 1522-es irat vagy iratok egyike bizonyára a Georg Werner által a Christian földvári plébános ügyében 1522. április 5-én, illetve 1523. április 13-án vagy valamikor azután, végül 1523. április 18-án Földváron kiállított közjegyzői oklevél: MNL OL, DF 286 630, DF 286 688, DF 286 692.

35 Rechnungen Kronstadt I. 519. Ekkor valószínűleg nem a dékánhoz mentek, mint ahogy a sáfárral többször is abban az évben (erre lásd alább), mert 1523 októberében a péterfalvi plébános volt a dékán, és a barcasági dékánokat az 1560-as években április második felében választották (tehát elvileg 1523 júniusában már szintén a péterfalvi plébános kellett,

bedmagával többször is felkereste a barcasági dékánt, éspedig az útitársak tisztségei, illetve foglalkozásai alapján, és főleg abból kiindulva, hogy költségeinek egy része a folnagyi számadásokban volt elkönyvelve, egy barcasági küldöttség tagjaként: június 3-án Michael városi sáfárral, Peter Engel városi tanácsossal és a városi jegyzővel (ekkor az előbbi zabra, borra és csak általánosan megnevezett költségekre és szállításra 54 dénárt kapott), június 26-án doktor Marcellusszal, Peter Engellel és a bizonyára őket segítő két szolgálóval (utóbbi kettő fizetésére és a dékánhoz vitt ajándéokra 52 dénárt adtak), október 19-én Marcellus doktorral és Peter Engellel (utóbbi ekkor 16 dénárt kapott).³⁶ Úgy tűnik, hogy ezen alkalmakkor legfennebb az útiköltségek fedezésére adott kisebb összegekből részesülhetett, de amikor 1523. december 12-én a moldvai püspökhöz küldték egy familiárisal, költségei fedezésére és „fizetésére” (*pro expensi et salario*) már 2 forintot adtak.³⁷ Két tanár már szabályos „mellékállást” is vállalt: 1405 és 1409 között a kolozsvári iskolamester, egy bizonyos Gáspár, egyben a város jegyzője volt (gyanítjuk, hogy később megvált az iskolától a jobban fizetett jegyzőség kedvéért), 1537 és 1539 között a besztercei iskolamester a (torony)óra kezeléséért (*propter custodiam horologii*) évente 10,5 illetve 12 forintot húzott a várostól.³⁸

A magisztrátusok a tanárok mellett néha még a tanulóknak is fizettek kisebb összegeket, szintén iskolán kívül elvégzett munkákért: Besztercén 1492–1493-ban 2 év alatt körülbelül 30 alkalommal „a város véneit megidézőknek” (*citanti seniores civitatis*), bizonyára a tanácsülésre való meghívások kézbesítéséért, általában 7, néha 7,5–9 dénárt adván alkalmanként,³⁹ Szebenben 1507-

hogyan legyen a dékán). Uo. 529; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. VIII/2. *Annales ecclesiastici 1556 (1531)–1706 (1763)*. Bearb. Julius Gross. Durchgesehen und ergänzt von Gernot Nussbächer. Hg. Elisabeta Marin. Kronstadt–Heidelberg 2002. 3, 4, 10, 12, 15, 17, 32, 37, 38.

36 Uo. 517, 519, 528.

37 Uo. 534. Werner fentebb tárgyalt tevékenységét ismerteti Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 770.

38 Tonk: Egyetemjárás 564. sz.; Georg Fischer: *i. m.* 9, idézi Békefi Remig: *i. m.* 86, 444. Megemlíthető még, hogy 1520-ban egy brassói *scolasticus* a tanácsházán egy ismeretlen nagyságú pénzüsszeget adott le, és ha az adóból származott, az adószedésben való részvétele után valamiféle jövedelmének is kellett lennie. Az 1514-ben tanárként említett Michael Fritsch 1521-ben, amikor tanárságát és tudományos címét nem említik, 13 500 téglá megvásárolásáért 8 dénár borralalót kapott. *Rechnungen Kronstadt I.* 299, 311.

39 *Die mittelalterlichen Rechnungsbücher der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*. [I. 1462–1520.] Bearb. Zsolt Simon–András Péter Szabó. 2013. <http://www.ungarisches-institut.de/forschungen/projekte/laufende-projekte/251-die-mittelalterlichen-rechnungsb%C3%BCher-der-stadt-bistritz-in-siebenb%C3%BCrgen-2.html>. Egy 1492-es adatot idéz Otto Dahinten:

ben kiskarácsonykor a papoknak, diákoknak és orgonásnak – bizonyára a liturgián végzett szolgálataikért – és „egyéb, meg nem nevezett szolgálato-kért” összesen 1,5 forintot.⁴⁰ Brassóban 1508-ban egy számunkra ismeretlen nevű *scolaris*, amiért segített összegyűjteni a város kezelésében levő töröcsvári uradalomban 84 forintnyi adót és mivel összeírta az adót, 24 dénárt kapott.⁴¹

Jó fizetések voltak-e a fentebb említett tanári bérek? Nem, pontosabban nem eléggé, legalábbis úgy tűnik, hogy a legtöbb tanár, amint csak tehetett, otthagya az iskolát.⁴² Az alább ismerttetendő néhány életút is azt bizonyítja, hogy a tanárok az első adandó alkalommal a jobban jövedelmező lelkészi hi-vatással vagy városi jegyzői állással cserélték fel munkahelyüket.⁴³

A középkorban az erdélyi tanárok anyagi helyzete hasonló volt európai kol-légáikéhoz, mert például az angol iskolamesterek vagyona „hivalkodó fény-űzésről, de nyomasztó szegénységről sem árulkodott, hanem leginkább szerény vagy egyszerű kényelemről”, így sok mester hagyta el az iskolát más munka kedvéért, ahol ellenben csak néhány fonttal tudtak többet keresni – a karrierjük tehát csak mérsékelten volt sikeres, és szerény bérük és teljesítmé-nyük miatt a társadalomban elnyert presztízszük is szerény volt. Immár az egész Nyugat-Európára vonatkozva állapította meg a kutatás azt, hogy „sok *magister artium* nem tartotta elegendően vonzónak a városi iskolamesteri mun-kát, mivel az az alacsony fizetés mellett a tanács folyamatos ellenőrzésével és sok munkával járt. Sokan tehát csak azért fogadtak el egy iskolai tanári állást, hogy az első jobb alkalom feltűnésével otthagyják azt”.⁴⁴

Geschichte der Stadt Bistritz in Siebenbürgen. Hg. Ernst Wagner. Köln–Wien 1988 (Studia Transylvanica 14). 404. 1534-ben néhány fiúnak (*Knabe*; tehát nem biztos, hogy ebben az esetben tanulókról van szó, habár ez valószínűsíthető), akik az adóhátralékos személyeket a városházára idézték, 17 dénárt fizettek. Uo.

40 Rechnungen Hermannstadt.

41 „Scolari, qui iuvet recolligere illam [sc. taxam 1/2 fl.], et conscripsit etc. asp 12.” Uo. 127. 1506-ban Michael *scolar* a város egyik boradószedője volt. Uo. 178.

42 Ebbe az irányba mutat a tanárok gyors cserélődése is, a tanárok legtöbbje ugyanis csupán egy-két évig dolgozott a brassói és szebeni iskolákban, habár az ismeretlen életpályájú személyek esetében az oktatói karrier végét elvileg elhalálozás, rokkantság vagy más nem anyagi jellegű indok is okozhatta, de nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy az arányai-ban viszonylag nagyszámú, gyors távozás mindegyikét a fentebbi okokkal magyarázzuk. A brassói tanárok működési évei 1524 és 1544 között: 1/4, 3/4, 2, 3, 2, 1, 2, 1, 3, 2 és 2,25–3,5 esztendő, átlagban 1,8–1,9 év.

43 Vö. Philippi: Die Bürger von Kronstadt 249.

44 Martin Katzinger: *A Profession but Not a Career? Schoolmasters and the Artes in Late Medieval Europe.* = *Universities and Schooling in Medieval Society.* Eds. William J. Courtenay–Jürgen Miethke. Leiden–Boston–Köln 2000 (Education and Society in the Middle Ages and

A városi iskolákban mesteri fokozattal tanítók feltűntek Erdélyben is: éppen Tonk Sándor vette észre, hogy 1500 körül „szemmel láthatóan megsza-
porodtak az egyetemjárt iskolamesterek, amiből arra lehet következtetni,
hogy a társadalom igényei is megnövekedtek a tanítók irányában”.⁴⁵ Ehhez
annyit kívánunk még hozzáfűzni, hogy e jelenség mögött szerintünk az egye-
temet jártak számának a növekedése is állhatott, amelynek következtében a
jobbna tekinthető munkahelyek lassan telítődtek, így a diákok közül többen
már – jobb lehetőségek híján – a nem magas presztízsű tanárkodást is el kel-
lett, hogy vállalják. Másképp mondva, úgy látszik vagy legalábbis elképzelhe-
tő, hogy túlkínálat lépett fel az egyetemen megfordult fiatalok részéről, ez
pedig nem kedvezett a tanári fizetéseknek, sőt, lehet, hogy még csökkentette
is azokat – és ez is lehet a magyarázata a nem túl magas béreknek, amellet,
hogy vélhetőleg eredetileg sem voltak nagyon magasak. (Az idézetet annyiban
is lehet pontosítani, hogy csak az biztos, hogy az *egyetemi fokozattal rendelkező*
tanárok száma nőtt meg; a fokozat nélkül hazatértekről azért nem állíthatjuk
ezt, mert közülük egyszerűen nem ismerünk iskolamestereket: a források
ugyanis kevés, fokozat nélküli egyetemjártnak tüntetnek fel egyedi vezetékne-
vet, így csak néhányuk ismerhető fel az erdélyi forrásokban, és e személyekről
nem ismeretes iskolamesterségüket tanúsító adat – a tanárookra vonatkozó in-
formációk csekély száma miatt is.)

A szebeni és brassói iskolamesterek a 16. század első felében már majdnem
mind egyetemen tanultak, nagy részük egyetemi fokozattal is rendelkezett,
amint ez már megállapítást nyert.⁴⁶ A brassóiak közül Hieronymus Reiching
(1464-ben említik tanárként) 1454 és 1457 között a Bécsi Egyetemen tanult,
utóbbi évben a szabad művészetek borostyánkoszorúsa, 1472-ben magisztere
és egyben jogázhallgató, 1474-ben már botfalusi pap, 1486-ban a brassói

Renaissance 10). 167, 174, 175, 177; Kintzinger: Scholaster und Schulmeister 373.
99. jegyz.; Nicholas Orme: *Schoolmasters, 1307–1509. = Profession, Vocation and Culture in
Later Medieval England. Essays Dedicated to the Memory of A. R. Myers*. Ed. Cecil H. Clough.
Liverpool 1982. 223–227.

45 Tonk: Egyetemjárás 159.

46 Uo. 159–160; Maja Philippi: *Kronstädter und Burzenländer Studenten an der Wiener Universität
1382–1525. Ein Beitrag zur Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums von Kronstadt im späten
Mittelalter. = Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen*. Hg. Paul Philippi. Köln–
Wien 1984 (Siebenbürgisches Archiv 17). 217. A brassói és szebeni tanárok lajstroma,
legtöbbször egyetemi fokozatuk feltüntetésével, továbbá életútjuk ismertetése Friedrich
Wilhelm Seraphin: *i. m.* 757–761, 773–774, 776–779, 796–797 (amelyhez az 1539 és 1544
közötti időszak tekintetében néhány kisebb pontosítás Nussbächer: Die Honterusschule
119); Carl Albrich: *i. m.* 202.

káptalan dékánja; Michael Fritsch (1514) 1507 májusában szebeniként a Bécsi Egyetemre iratkozott be, 1512 áprilisában immár *artium liberalium baccalaureus* fokozattal és kőhalmi iskolarektorként szerepel.⁴⁷ Georg Wernher (legkésőbb 1521-től 1523-ig volt tanár Brassóban) Sziléziából származott, 1511-től Wittenbergben egyetemista, 1514-től minden bizonnyal Krakóban, ahol 1519-ben *baccalaureus artium* fokozatot szerzett; „az eperjesi számadáskönyvben 1524-ben tűnik fel Wernher neve”, Eperjesen 1525 szeptemberétől 1526 végéig vagy 1527 elejéig iskolamester, utána városi tanácsos és jegyző, majd 1534-től az 1556. évi haláláig különböző tisztségekben a Magyar Kamara alkalmazottja (először pénztárosa, 1538-tól tanácsosa); humanista szerzőként is ismert.⁴⁸ Lucas magisztert (1524, 1527–1529) és Johannes Slesita *baccalaureus*

47 Tonk: Egyetemjárás 850, 1698. sz., vö. Uo. 160. Fritsch *baccalaureus*i fokozatára Veress Endre: *A bolognai Marsigli-iratok magyar vonatkozásai*. Magyar Könyvszemle XIV(1906). 226; Philippi: Kronstädter und Burzenländer Studenten 216–217. valószínűsíti, hogy Fritsch azonos volt az 1506-ban *scolarisként* szereplő Michaellel, vagy esetleg az 1503-ban a bécsi egyetemre beiratkozó Michael de Coronával.

48 Csepregi Zoltán: *Bírócskázó életrajz: Wernher György (1490?–1556) hányatott ifjúsága*. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XXIX(Ötvös Péter Festschrift, 2006). 41–46; Ágnes Póka: *Ein Humanist in der Finanzverwaltung: Die Beamtenlaufbahn Georg Wernhers (1497?–1556)*. Ungarn Jahrbuch XXXIII(2018). 7–24. A félreértések elkerülése végett annyiban pontosítanánk e tanulmányokban leírtakat, hogy Werner a diplomáciai feladatokat Brassó, a Barcaság vagy az ottani plébánia/dékánság érdekében látta el (nehogy arra lehessen gondolni, hogy az ország szolgálatában), közjegyzői munkát végzett (és nem városi jegyző volt), ügyvédi megbízása nem bizonyított, csak az, hogy (közjegyzőként) peres iratokat írt (szerintünk egyébként Brassóban nem tevékenykedett ügyvédként, mert ahhoz speciálisabb tudás szükségeltetett), a sziléziai és a brassói Wernerek közötti vérségi kapcsolatot a magunk részéről pedig inkább elképzelhetőnek mondanánk, mint feltételezhetőnek. A sziléziai Caspar Ursinus Velius 1524-ben kinyomtatott versének dedikációjában: „Ad magnificum d[ominum] Georgium Silesium regis Pannoniae a secretis” szereplő személy azonosítását Georg Wernherrel azért véljük problematikusnak, mert nem járt neki a „magnificus d[ominus]” cím (noha ez akár költői túlzás is lehetett), és mert kevésbé tartjuk valószínűnek, hogy a városi tanárkodásnál sokkal magasabb társadalmi és anyagi presztízzsel járó királyi titkárság után visszament volna Eperjesre tanárnak (az „a secretis” kifejezés „secretarius” jelentésére lásd például *Mittelateinisches Wörterbuch bis zum ausgehenden 13. Jahrhundert*. I. A–B. München 1959–1967. 1028). *In hoc libello haec habentur. Oratio dominica in uersus adstricta Caspare Vrsino Velio auctore. Aurea carmina Pythagorae Graece, ac deinde Latina eodem Vrsino interprete. Eiusdem epistola ad d. Erasmum Rhoterodamum (sic!). Eiusdem uaria epigrammata*. Viennae 1524. Fol. B5r. Újrakiadása: *Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*. Edd. Eugenius Abel–Stephanus Hegedüs. Bp. 1903. 463. [A dedikációt, a 2–3. szavak nélkül és „Georgii” alakkal közölte Elfriede Rensing: *Georg Wernher (1490?–1556) Präsident der Zipser Kammer*. Jahrbuch des Wiener Ungarischen Historischen Instituts III(1933). 35.] A II. Lajos uralkodása idejéből ismert 25 magyar királyi titkár közötti egyetlen György keresztnévű személy, Mekksei György baranyai szár-

(1524) nem tudtuk azonosítani; feltételezhető, hogy utóbbi földije, Georg Wernher révén lett Brassóban tanár.⁴⁹ Johannes Kreuz *baccalaureus* (1525–1526) 1517-ben a Bécsi Egyetemen tanult, 1519 második félévében már *artium liberalium baccalaureus* fokozattal.⁵⁰ Jeremias Jekel (1528-ban rektorhelyettes, 1536 előtt valamikor *Locat* volt) egyetemjárása nem bizonyított, noha „Jeremias Valentini de Baromlak” 1524 második félévében beiratkozott a krakkói egyetemre⁵¹ – Jekelt ellenben berethalminak mondja a brassói plébánián vele egy időben alkalmazott, így ebben a tekintetben nyilván jól értesült

maszású volt, tevékenysége révén sem kötődött Sziléziához, a verset tehát nem neki szánták – esetleg az 1525-ben cseh királyi titkárként említett Jiří Zabkának? A titkárok felsorolását lásd Kubinyi András: *A királyi titkárok II. Lajos uralkodása idején*. Gesta VI(2006). 1. sz. 19–20. Mekcseire, ill. Zabkára uo. 4, 6, 9, 12–13, ill. uo. 6. [Az említett „Georgius Silesius” szerintünk nem lehetett Georg von Logau sem, mert utóbbi 1519 és 1525 között Itáliában tartózkodott (az elején még csak tanult ott); egyébként 1526-tól vagy 1527-től már valóban királyi titkár volt, a Ferdinándé. Heinrich Grimm: *Logau, Georg.* = *Neue Deutsche Biographie*. XV. Berlin 1987. 117–118. Felvethető még, hogy a címzett esetleg Szatmári György, fő- és titkoskancellár lenne, de őt esztergomi érseksége okán *reverendissimus*-nak kellett volna mondani, és a tekintélyesebb (fő)kancellárnak, a titkárnak is értelmezhető „a secretis” helyett.] Azt még el lehet képzelni, hogy esetleg kegyeletből, irodalmi megfontolásból vagy mert a kiadvány nagy része már be volt tördelve, a szerző nem vett ki egy nemrég elhalálozott személynek címzett verset, de az sem zárható ki, hogy egyszerűen még nem jutott el a szerzőhöz a halálhír – Szatmári ugyanis 1524. április 7-én meghalt, a verset tartalmazó kiadvány előszava pedig május havára van datálva. *In hoc libello* Fol. A2r; Szatmári tisztségviselésére és elhalálozása idejére lásd C. Tóth Norbert et al.: *Magyarország világi archontológiája. 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Bp. 2016 (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) 71. A 2018-as tanulmány 11. oldalán említett 1519. évi közjegyzői oklevelet (MNL OL, DF 247 943) lehet, hogy Werner később írta, mert csak a lemásolt oklevél (egy Brassó ügyében kelt királyi levél) 1519-es, Werner átirása ellenben datálatlan.

49 Erdélyből csak egy olyan Lucast ismerünk ebből az időszakból, akinek magiszteri címe volt, és pedig aki egy szebeni pénzverő fiaként 1470-ben beiratkozott a bécsi egyetemre, és akit 1481-ben Bécsben már a fentebbi fokozattal említenek. Tonk: Egyetemjárás 1364. sz. 1524 előtt Brassóból ilyen keresztnévet viselő személy 1465-ben, valamint 1519-ben iratkozott be egyetemre (Bécsbe az első Kraus vezetéknevvel, a második egy kötélverő fiaként), de fokozatszerzésükről nem tudunk, habár ez egyáltalán nem zárható ki. Uo. 1360, 1384. sz. A Bécsben tanuló brassói diákokra lásd Philipp: *Kronstädter und Burzenländer Studenten* 179–224.

50 Tonk: Egyetemjárás 1198, 1202. sz. (véletlenül kétszer szerepel ugyanaz a személy). Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 771. elképzelhetőnek tartja, hogy a sziléziai Johann azonos volt a brassóiként beiratkozott Johann Kreuzcal, de szerintünk ennek a feltevésnek nincs erős alapja.

51 Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 976. sz.

organista,⁵² de lehet, hogy az nem származási, hanem Brassó előtti lakhelye volt, ahova az attól légvonalban 20 km-re levő (Nagy)Baromlacról nem volt nehéz elkerülni. Tanársága után Jekel 1536/1542 és 1544 között Brassóban pap, majd plébános lett, 1544 és 1551 között prázsmári plébános.⁵³ Andreas *baccalaureus* (1529) tevékenységéről, a megszerzett egyetemi fokozatán kívül, semmit sem tudunk mondani (az 1529 előtti években több erdélyi Andreas volt borostyánkoszorús,⁵⁴ de egyikükkel sem tudtuk azonosítani a brassói tanárt), Christophorus (1530–1531, 1534), Franciscus (1532), Christophorus Slesita (1533) életútjáról még ennyit sem. Simon Cassoviensis (1535) magiszteri címe alapján egyetemen képezte magát, és neve szerint Kassáról származhatott, és minden bizonnyal azonos a Symon Johannis de Caschovia/Cassouianus néven 1530. március 22-én a krakkói egyetemre beiratkozott személlyel.⁵⁵ Martin Hö(i)nz (1541–1544) vélhetőleg azonos a Martinus Hentzius de Husbach néven Wittenbergben 1536–1537-ben beiratkozott diákkal, aki 1544. március 2-től Szebenben rektor és prédikátor (1563-ban pedig Kelnéken pap és sebesi dékán), de ebben az esetben az az információ téves, hogy őt a nevezett egyetemről 1543. szeptember 19-én hívták volna prédikátornak Brassóba (Heins von Siebenburgen néven), vagy elutasította a kérést.⁵⁶

52 Hieronymus Ostermayer: *Historien. = Chroniken und Tagebücher. I. [1143–1867].* Brassó 1903 (Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó 4). 502.

53 Szabó-Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 976. sz.

54 1504: a kőhalmi Andreas Martini, 1512: a brassói Andreas Andree, 1513: Andreas Richellem, 1514: a szebeni Andreas Wolfgangi, 1520: a segesvári Andreas Helwig. Tonk: Egyetemjárás 125, 131–132, 137, 142. sz.

55 *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke (1493–1558).* Közli és magyarítja Schrauf Károly. Bp. 1893 (Magyarországi tanulók külföldön III). 27, 99 (704. sz.), idézi Szögi László: *Magyarországi diákok lengyelországi és baltikumi egyetemeken és akadémiákon 1526–1788.* Bp. 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 9). 57. (49. sz.); Iulia Caproș: *Students from Košice at Foreign Universities Before and During the Reformation Period in the Town.* PhD-disszertáció, Közép-európai Egyetem. Bp. 2010. 263, 1529-re datálja az egyetemre való beiratkozását, 1529 és 1530 helyett 1530 és 1531 téli félévére a krakkói magyar *bursába* való beiratkozást. (A disszertáció kiadott változatát – Uő: *Students from Košice at Foreign Universities before and during the Reformation Period in Town.* Kiel 2013 – tanulmányunk írásakor nem állt módunkban használni.) Az egyetemista és a tanár azonosságára lásd még Gernot Nussbächer: *Új adatok a Honterus-kutatásban.* Korunk. Második folyam XXXII(1973). 1210–1211, az egyetemjárására vonatkozó adatokkal.

56 Szabó-Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 1642. sz. Az 1543. év nem elírás, vö. *Wittenberger Ordiniertenbuch. 1537–1560.* Veröffentlicht von Georg Buchwald. Leipzig 1894. 34. (533. sz.)

Szebenben az iskolát 1457-ben a még ebben az évben százhalmi plébánosnak menő Nagysinkai Stephan magiszter vezette (aki 1445-ben, magiszteri fokozattal 1454-ben és 1469-ben a bécsi egyetemen tanult), 1496–1497 között Mattheus, aki 1501-ben már újmiséjét tartotta Szebenben, 1507-ben magister Andreas, 1516-ban és 1517-ben Simon de Apoldia, 1517. december 26. és 1519. december 26. között a szebeni Thomas Wal; utóbbi 1512 és 1516 között, kisebb megszakításokkal, a bécsi egyetemen tanult, ahol 1515-ben magiszteri fokozatot szerzett, és ahova 1520. április 13-án visszament tanítani, majd 1527-től szebeni plébános lett. 1519. december 28-tól a sziléziai Clemens Oppolitanus vezette az iskolát, 1524-től Johann Mild, aki 1510-ben szebeniként beiratkozott a Bécsi Egyetemre, tanársága befejeztével 1525 és 1530 között Szebenben városi jegyző lett (lehet, hogy feltételezett reformációs szimpátiái miatt váltott állást). Az iskolában utóda 1525-ben és 1526-ban *baccalaureus* Andreas, aki talán azzal az Andreas Martinivel azonos, aki Kőhalomról 1501-ben iratkozott be a Krakói Egyetemre, és aki ott 1504-ben már *baccalaureus artium* fokozattal rendelkezett.⁵⁷ Thomas Gemmarius 1528. július 7-től vezette a szebeni tanintézetet: ő azelőtt 1520 tavaszán szebeniként beiratkozott a bécsi egyetemre, 1521 nyári félévében és 1526-ban az ottani *Natio Hungarica* tagja, utóbbi évben *baccalaureus* fokozattal.⁵⁸ Az utána következő rektoroknak már csak a keresztnévüket ismerjük (1536-ban Laurentius, 1539-ben Johannes, 1541-ben Nicolaus).

A reformáció előtti időszakból az egyetlen beszüntetett tanár, akinek ismerjük az életútját, Georg Seraphim: ő 1524-től a wittenbergi, 1525-től a bécsi egyetemen tanult, 1531 augusztusától iskolarektor és helyettes városi jegyző volt, 1541-től városi jegyző, 1563-tól zsolnai lelkész; 1577-ben hunyt el.⁵⁹

Tanulmányunk végén a városlakók egyetemjárásának pénzügyi hátterére szeretnénk még kitérni. Tudomásunk szerint a középkori Erdélyben városok vagy falvak mint testületek nem finanszíroztak egyetemistákat, legalábbis a

57 Martinira, Mildre és Walra lásd Carl Albrich: *i. m.* 3–5; Tonk: Egyetemjárás 2215, 125, 2360, 1179, 160. sz.

58 Tonk: Egyetemjárás 2368. sz. (magiszteri fokozatát az előbbi munka által hivatkozott könyv nem említi, csak *ludimagisteri* munkáját és *baccalaureusi* fokozatát). *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*. Kiad. Schrauf Károly. Bp. 1902. 88, 183. [1521, 1526; az utóbbi adatot idézi Tüskés Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526 / Students from Hungary at the University of Vienna 1365–1526*. Bp. 2008 (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken 1). 6979. sz. is.]

59 Georg Fischer: *i. m.* 10–11, 56. (Lásd még az itteni adatokkal: Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 633. sz., ahol 1536 nyilván elírás 1563 helyett).

megőrződött városi számadáskönyvekben (amelyek az 1500 körüli évtizedekből valók) ennek nem találtuk nyomát (és ha a legjelentősebb városok kiadásai között sem találni erre utalást, bizonyos, hogy a kisebb helységek sem nyújtottak ösztöndíjakat). A 16. század közepétől kezdődően a nagyobb erdélyi szász városok, vélhetőleg a reformáció hatására, már részt vettek az egyetemisták anyagi támogatásában: általában diákonként 25 és 50 aranyforint közötti összegekkel 1555-től Brassó, Beszterce és (kölcsonök nyújtásával) Szeben, legkésőbb 1584-től Kolozsvár, legkésőbb 1661-től Nagybánya vezetősége, de 17. századi egyetemi disputációknak városi tanácsoknak szóló ajánlásai alapján ekkor már bizonyára Borosjenő, Felsőbánya és Szatmár is.⁶⁰ Az erdélyi

60 Carl Albrich: *i. m.* 6, 9–10; Júlia Derzsi: *Organizarea acțiunilor caritabile din Sibiu în deceniile de după Reformă*. Historia Urbana XVIII(2010). 74. (Szeben); Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 1338, 172, 1353, 1364, 2033, 195. sz. (Nagybánya, 1661–1662, 1666, 1668, 1671, 1689. sz. Egy 1620-ben beiratkozott fiatal is feltehetően a nagybányai tanács alumnusa volt. Uo. 1165. sz.) Az említett célra a brassói tanács 1555-ben 50 forintot, ill. 25 aranyforintot adott, a besztercei 1549-ben 2, 1550-ben 4 forintot, 1552-ben egyvalakinek 8 aranyforintot (habár az illető személy 1555-ben iratkozott be az egyetemre, így az egyik évszám vélhetőleg téves), ugyanakkor egy Bártfán tanuló fiatalnak 5 aranyat, 1556-ban 10, 1557-ben 6 forintot, 1558-ban 5, 1562-ben 6, 1565-ben 18, 1568-ban 40 magyar aranyforintot, 1573-ban 50, 1575-ben két személynek 25–25, 1578-ban 32, 1578-ban (egy másik diáknak) és 1579-ben 25–25 aranyforintot, 1579-ben 50 tallért, 1582-ben 60 aranyat, 1583-ban 25 tallért, 1589-ben, 1591-ben 25–25 aranyat, 1596-ban 100 tallért, 1597-ben egy diáknak 32 aranyat, egy másiknak 1 aranyguldent, 40 közönséges aranyat, 15 tallért és 33 forintot, 1619-ben 25, 1642-ben, 1646-ban 100–100, 1699-ben egy diáknak 10, egy másiknak 263 forintot, a kolozsvári tanács 1583-ban vagy 1584-ben 260 forintot, a nagybányai tanács 1662-ben 12 aranyat és 30 tallért. Friedrich Wilhelm Seraphin: *i. m.* 772 (a második adatot idézi Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 331. sz. is; Brassó); Georg Fischer: *i. m.* 17, 79. (1549–1550, 1552, 1557, 1558, 1583); Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 2156, 481, 482, 654, 1037, 355, 1059–1060, 667, 952, 81, 383, 1577, 1557, 88, 591, 1116, 2570, 692, 1164, 135, 755, 628, 1481. sz. (Beszterce), 666. sz. (Kolozsvár), 172. sz. (Nagybánya). A besztercei városvezetés számunkra ismeretlen nagyságú támogatásokat is nyújtott még 1562-ben és valamikor 1640 és 1644 között, a kolozsvári tanács 1590-ben vagy nem sokkal azelőtt. Uo. 61, 1843, 1079. sz. Néhány további 17. századi besztercei adat Georg Fischer: *i. m.* 31–32; Otto Dahinten: *i. m.* 404. Egyetemi disputáció volt ajánlva a brassói városi tanácsnak (1610), a szebeninek (1617), (részben) a nagybányainak (az 1620., 1654., 1666., 1678., 1687. években összesen 5 db.), (részben) a borosjenőinek (1633), (részben) a felsőbányainak (1654-ben és 1678-ban 2 db.), a szatmárinak (1656), de (részben) az ótordai egyház tanácsosainak is (1679). Uo. 2115, 2191. sz. (Szeben), 151, 184, 1161, 2018, 2053. sz. (Nagybánya), 2615, 151, 184. sz. (Felsőbánya), 2222, 833. sz. [Az az információ, mely szerint egy besztercei személy 1524-ben vagy/és 1525-ben a besztercei tanács segítségével tanult volna (uo. 633), téves, legalábbis az idézett munkában (Georg Fischer: *i. m.* 11, 17) erről nem lehet olvasni – a mondat bizonyára az ott említett fiára vonatkozik, aki valóban tanácsai segítségével tanult. Uo. 17; Szabó–Tonk: Erdélyiek egyetemjárása 2156. sz.]

városok anyagi áldozatvállalása közvetlen indítéka az lehetett, hogy a Szász Egyetem 1546-ban és 1555-ben a diákok külföldi tanulásának anyagi támogatásáról döntött, utóbbi évben – a háború miatti nehéz anyagi helyzetre való tekintettel – csak kölcsön formájában.⁶¹ A két határozattal a szászok egyben a német városok példáját is követték, amelyek a 15. században kezdték el fiataljaik egyetemi tanulmányait finanszírozni.⁶² (Az említett összegek általában 1 vagy 2 évnyi egyetemjárás költségeit fedezhették, ha abból indulunk ki, hogy Kassa egy diáknak általában 50 forintot adott egy évre, és hogy körülbelül ugyanennyi volt elég a német egyetemeken való egyévnnyi tanulásra.⁶³)

A fent említett kiadásokat összegezve arra a végeredményre jutunk, hogy a legnagyobb erdélyi városok, nevezetesen Nagyszeben, Brassó és Beszterce éves oktatási kiadásai 50 forint körüli összegre rúghattak. Az említett városok néhány ezer forintos összköltségeivel összehasonlítva, ezek jelentéktelen összegek voltak, hiszen Brassó esetében az 1521 és 1526 közötti időszakra vonatkozóan a kiadásoknak csak mintegy 1%-ára rúgtak.⁶⁴

61 Carl Albrich: *i. m.* 6, 9.

62 A fennmaradt források alapján Kassa is csak a 16. század közepétől (1558-tól). Iulia Caproș: *i. m.* 128, 130–164.

63 Uo. 145, 157, 161–162.

64 Brassó kiadásaira lásd Friedrich Teutsch: *Der städtische Haushalt Kronstadts am Anfang des 16. Jahrhunderts*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XV(1892). 1–8, 17–22, 33–38; Simon: *The Finances of Brașov* 79. 18. táblázat.

Tartalom

Elöljáróban.....	7
<i>Tonk Sándor emlékezete</i>	
Curriculum vitae.....	11
Tonk Sándor műveinek jegyzéke.....	15
Testamentum.....	25
BUZOGÁNY DEZSŐ	
Tonk Sándor, az ember és a barát.....	29
ZALATNAY ISTVÁN	
A belülről irányított ember és közösség jövője.....	35
<i>Tanulmányok</i>	
BALÁZS MIHÁLY	
Szentábrahámi Lombard Mihály és Halle.....	45
BOGDÁNDI ZSOLT	
A fejedelmi tábla 16. századi, egyetemet járt ülnökeiről.....	59
DÁNÉ VERONKA	
Familiárisból patrónus. Ghillányi Gergely (1605 k.–1674) pályafutása.....	71
DEÉ NAGY ANIKÓ	
„Mostani gondoskodásomnak egy nevezetes Tárgya lévén Marus- Vásárhelyen a Bibliothekámnak elkészítése.”.....	85
DRASKÓCZY ISTVÁN	
Tonk Sándor nyomában: erdélyiek középkori peregrinációja.....	95
FEJÉR TAMÁS	
16. századi erdélyi királyikönyv-töredékek és elveszett királyi könyvek.....	113
FONT ZSUZSA	
Johann Wilhelm Petersen ismertsége és recepciója Erdélyben.....	137
GÁLFI EMÓKE	
A gyulafehérvári uradalom peregrinusai, különös tekintettel Koppányi Orbán enyedi esperesre.....	157
JAKÓ KLÁRA	
Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról, avagy adatok az <i>Özvegy és leánya</i> történeti háttéréhez.....	167
KESERÚ GIZELLA	
Agh István peregrinációja (1734–1737).....	201
KOVÁCS ANDRÁS	
Erdélyi mecénások a 16. századi Európában.....	215

LUPESCU MAKÓ MÁRIA

„Mindenemet hagyom... hog tanýtassag es az Eskolat el ne hagyassak vele”.
Az utódok tanítatásáról a kora újkori erdélyi végrendeletek tükrében 251

LUPESCU RADU

A kolozsvári protestáns iskola alapításának körülményei a 16. század
közepén..... 281

MONOK ISTVÁN

Magyarországi utazók leírásai az európai könyvtárakról
a 16–17. században..... 307

ROBERT OFFNER

Erdélyi orvostanhallgatók Európa egyetemein (1401–1850).
Helyszínek, személyek és hiányosságok a forrásokban 325

ŐSZ SÁNDOR ELŐD

Reformátorok művei a Marosvásárhelyi Református Kollégium
könyvtárában..... 359

SIMON ZSOLT

A késő középkori erdélyi városok oktatásra fordított költségei..... 379

SIPOS GÁBOR

Árva Bethlen Kata esete a cenzúrával..... 401

SZABADI ISTVÁN

„Scrinium Ecclesiae Generalis”. A partiumi reformátusok kora újkori
levéltára 407

SZABÓ ANDRÁS

A kora újkori magyar és erdélyi peregrináció kutatásának lehetőségei
és korlátai..... 415

SZÁSZ ANIKÓ

Nemesek Désen (1541–1600)..... 423

SZŐCS PÉTER LEVENTE

A kegyelet és a kegyesség emlékei a nagybányai Szent István-templom
körüli temető kora újkori sírjaiban..... 435

SZÖGI LÁSZLÓ

A magyarországi és erdélyi peregrinációkutatás eredményei az elmúlt
másfél évtizedben..... 453

VEKOV KÁROLY

A száz év, és ami utána következik. Az erdélyi magyar történetírás
száz éve 465

VERÓK ÁTILA

A 17–18. századi erdélyi peregrináció emlékei a hallei Franckesche
Stiftungen történeti gyűjteményeiben 477

W. KOVÁCS ANDRÁS

Az erdélyi megyék részvétele a királyi adó behajtásában a 16. század
elejéig..... 487

Rövidítések jegyzéke 517